

OM DET ALLMÄNNA RÄTTSOMEDVETANDET

(Kolumn ÅU 18.9.97)

Lars Hertzberg

I Andra Samuelsbok står det att Natan uppsöker kung David och berättar för honom om den rike och den fattige mannen som bodde i samma stad. Den rike hade en stor mängd får, men när han fick besök tog han i stället den fattiges enda lamm och tillredde det. David sade inte: 'Big deal? Om den rike hade så många får, så var den marginella nyttan av ytterligare ett får nästan försumbar.' Tvärtom blev han upprörd och sade: 'Dödens barn är den man som har gjort detta.' Sedan visade det sig ju, att Natan i förtäckta ordalag hade beskrivit Davids eget sätt att bemäktiga sig Urias hustru Bat-Seba.

*

Medborgarna har med all rätt blivit uppskakade över justitierådet _Eeva Vuori_s sätt att utlägga möjliga rättsprinciper. Däremot har de haft svårt att motivera sin indignation. Jag tror att vi har svårt att diskutera de här sakerna därför att vi är handikappade av en skral filosofi som lärt oss att betrakta rättsutsagor som uttryck för subjektiva inställningar. Vår modell för rationellt tänkande har blivit de empiriska vetenskaperna, där oenigheter löses genom mätningar och prövning av teorier. Allt som inte faller in under den modellen är smaksaker, tror vi. Det slår oss inte att också matematiken i så fall är en smaksak.

Eeva Vuori, åklagaren _Hemminki_ och den justitiekanslersadjoint som stödde åklagarens resonemang, menade att en förmögen person ibland bör undgå straff därför att han har så liten nytta av det penningbelopp han bedrar staten på. Man har kritiserat Vuori på den grunden att hennes rättstänkande inte stämmer överens med majoritetens. Högsta domstolens ledamöter bör tänka lika som allmänheten, menar man. Vad som är gällande rätt borde m.a.o. avgöras genom en gallupundersökning. Men den här tanken har på goda grunder kritiserats av professor _Pekka Koskinen_ (i övrigt kan jag inte instämma i hans tankar). Det skulle ju också betyda, att om majoriteten av medborgarna kräver lynchning, så är myndigheterna skyldiga att gå dem till mötes.

Problemet var inte att Vuori eller Hemminki tänkte annorlunda, utan att de tänkte fel, eller att de strängt taget inte tänkte alls, även om de givetvis trodde att de hade tänkt.

Den som försöker addera 5 och 7 och får svaret 11 har inte tillämpat en annan matematik: han har helt enkelt inte adderat 5 och 7, har alltså inte utfört någon matematisk operation, även om han kanske tror att han har gjort det. Man kan givetvis använda en annan aritmetisk symbolik, där tecknen har en annan betydelse, men man kan inte komma till att $5+7=11$ så länge man menar det vi andra menar med '5', '+', '7', '=' och '11'. Och lika litet kan man säga: 'de rika bör straffas lindrigare' så länge man menar det som andra menar med 'rik', 'bör', 'lindrigare' och 'straffas'. (Därför går det på ett ut om Vuori talade i eget namn eller bara tolkade Hemminkis resonemang: om hon tror att det går att tänka så, så är något på tok med hennes rättsliga tankeförmåga.)

*

Låt oss försöka tänka som Hemminki och Vuori. Straffet ska stå i proportion till nyttan. Det skulle betyda, att vandalism inte bör bestraffas: gärningsmännen har ju alls ingen nytta av det de gör. Så absurt resonerar ingen.

Men visst kan frånvaron av egennytta ibland helt ändra en handlings karaktär. 'Människosmuggling' ter sig som ett skrämmande brott, därför att ordet för tanken till någon som i vinningssyfte utnyttjar sina medmänniskors nöd. Om någon däremot utan betalning och med betydande risker för sitt eget välbefinnande räddar människor över gränsen - som _Kalle Augustsson_ gjort - så har handlingen en motsatt innebörd. Vår rättskänsla säger oss, att han inte borde bestraffas. Men samma JK-adjoint som applåderade Hemminkis beslut har bestämt att Augustsson måste åtalas. Det visar att han själv inte tror på nyttoprincipen - ens i ett fall när den borde tillämpas. (Man kan inte låta bli att tänka att dessa jurister troligen har större förståelse för dem som smugglar människor i vinningssyfte. Att någon skulle hjälpa andra utan egennyttiga motiv är ett hot mot hela deras världsbild.)

*

Att Hemminki och Vuori intalade sig att det går att tänka som de gjorde står säkert i samband med deras samhällsställning. En person på samhällets skuggsida skulle knappast ha slagit sig till ro med tanken, att det var rätt att hans straff blev strängare eftersom han hade större nytta av hundramarken han stal. Han skulle ha tänkt vidare. Det här visar inte att rätten är relativ, eller att rätten är vad du önskar. Det visar att människor är benägna till önsketänkande, och att lockelserna att tänka fel varierar i enlighet med hur vi själva berörs. Det var därför som Natan måste överrumpla David och maskera sin anklagelse som en berättelse om två obekanta män.

Professor _Lars D. Eriksson_ har en intressant betraktelse om fallet Vuori i _Ny Tid_ (12.9). Enligt Eriksson visar fallet att det inte är självklart för dagens juristkår att fattig och rik ska behandlas lika - underförstått menar han att många jurister anser att domstolarna bör favorisera de rika. Där hugger han ändå i sten. Detta vore inte bara obegripligt som rättsprincip - jag tror inte att det finns en jurist i vårt land som skulle hylla principen när den ges en så naken utformning, inte ens i sitt stilla sinne. Däremot kan många säkert fås att svälja föreställningen - lämpligt maskerad som i Hemminkis fall. (Liksom kvinnor får lägre lön trots att det inte finns många som anser att de ska ha mindre betalt _för att_ de är kvinnor. I princip är alla likaberättigade, det är bara i praktiken som kvinnorna blir åsidosatta.)

*

Givetvis brukar rättstvister inte ha lika entydiga lösningar som matematiska ekvationer, men det beror på att ett stort antal olika rättsfaktorer vanligtvis spelar in och på att det inte finns några formler för hur de ska sammanvägas. Dessutom kan man vara oenig om hur fallet ska beskrivas, alltså vilka de relevanta rättsfaktorerna är. Därför blir det en rättvist.

Av samma anledning är man ofta oenig om, hur en lag ska tolkas. Man kan se lagens mening på olika sätt (och ser man ingen mening med en lag, så kan man inte tillämpa den). Men det betyder inte, att det är fritt fram att tolka lagen efter förgottfinnande.

Därför kan man inte, som Eriksson gör, rent principiellt säga att 'rättstillämpning och tolkning är maktutövning, där olika ... intressen ofta står i konflikt med varandra'. Följer man den tankegången till sin slutpunkt betyder det att juridisk argumentation är en charad som används för att maskera det som verkligen sker, och att allt tal om rättvisa är hyckleri: rättskipningen är bara ytterligare ett medel att trycka de maktlösa ner i skorna.

Däremot är det tyvärr sant att makthavarna ofta är i tillfälle att manipulera rättskipningen till sin egen förmån, att kringgå eller sätta sig över lagen. Men om vi likställer makt och rätt så finns det ingenting för makten att manipulera, att kringgå eller att sätta sig över.